

חזרת שיעור מרן ראש הישיבה שליט"א (שיעורים א-ה) מאת בנו הגאון ר' נפתלי שליט"א

(נכתב ע"י א' מתלמידי השיעור נ"י)

הננו באים לבאר מצוות תשבתו ובל יראה ובל ימצא (ב"י וב"י), בראשונה לפי דעת הרמב"ם ואח"כ לפי דעת שאר הראשונים.

מצות תשבתו

הקדמה לשיטת הרמב"ם

בראשונה יש לבאר מצות תשבתו, כיון שהיא המקור שאחד צריך לבער חמצו קודם חצות, ועוד שהמחלוקת במשנה ריש כל שעה (כא.) בין ר' יהודה וחכמים היא לענין מצות תשבתו ואיך לקיימו. וכנ"ל הננו באים לבאר דעת הרמב"ם תחלה.

א שיטת הרמב"ם (פ"ב ה' חמץ ומצה ה"א ע"ש) היא שמצות תשבתו כוללת ביטול, ומתקיימת ע"י ביטול.

ב לענין המחלוקת ר' יהודה וחכמים אם ביעור חמץ הוא דוקא ע"י שריפה או אף מפרר וזורה לרוח ומטיל לים, אין מבואר להדיא איך פסק הרמב"ם. וע' ברמב"ם פ"ב ה' חמץ ומצה ה"ג שכתב שמצוה "מדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו", ומבואר שפסק שצריך אחד לבער חמצו, אבל עדיין אין מבואר אם זה הוא ע"י שריפה כר' יהודה או בכל אופן כחכמים. והגר"ח זצ"ל בספרו הוכיח שהרמב"ם פסק כחכמים, מכח הראיה שאע"פ שמבואר בגמ' (דף צה) שאין לוקין על ב"י וב"י כיון שהוא לאו הניתק לעשה, הרי פסק הרמב"ם שלוקין עליו. ובהמשך נבאר ראייתו בעז"ה.

ביאור הגר"ח איך תלוי אם לוקין על ב"י וב"י במחלוקת ר' יהודה וחכמים, ומצות תשבתו לפי ר' יהודה וחכמים לדעת הרמב"ם

ונתחיל לבאר נקודה ב, איך פסק הרמב"ם שלוקין על ב"י וב"י אע"פ שהגמרא כתבה להדיא שהוי לאו הניתק לעשה.

וביאור דברי הגר"ח הנ"ל הוא, שלפי ר' יהודה מצות תשבתו היא לעשות המעשה המסויימת לשרוף חמץ וזהו קיום מצות תשבתו, ואילו לפי החכמים אין שום מעשה שצריך לעשות כדי לקיים מצות תשבתו, אלא המצוה היא להגיע לאיזה זמן מסויים ואין לו חמץ (והגדר יתבאר ביתר ביאור להלן). ולכן חלוק לגמרי מהות המצות עשה לפי ר' יהודה וחכמים, שלפי ר' יהודה הוי המצוה איזה מעשה שבזה מקיים המצוה, ואילו לפי החכמים היא המצב שלא יהיה לו חמץ בחצות. ולכן מש"כ בגמ' שב"י וב"י הוי לאו הניתק לעשה דתשבתו, פירוש הדברים היא שתשבתו מתקן את הלאו דב"י וב"י, ואין זה שייך כ"א לדעת ר' יהודה שהגמרא מחוייב לעשות איזה מעשה וזהו תיקון הלאו שעבר. אבל לפי חכמים שמצות תשבתו הוי רק להגיע לחצות בלי חמץ, אין שום מעשה שהגמרא מחוייב לעשות שיכול להיות תיקון להלאו.

ויש לעיין לפי דעת הרמב"ם בשיטת חכמים אם יש קיום מצות עשה במה שאחד מגיע לחצות בלי חמץ, או אם זה הוי רק איסור עשה שאם הגיע לחצות ויש לו חמץ ברשותו עובר על האיסור עשה דתשבתו. ומבואר שבאמת מקיים מצות עשה במה שמגיע לחצות בלי חמץ, והראיה היא ממש"כ הרמב"ם בה' ברכות שכשהוא גומר בלבו לעשות בדיקה ולבטל חמצו (כיון שבגמירת לבו כבר ביטל כל חמץ שאינו מוצא) צריך לברך ע"ז כיון שמקיים עכשיו מצות עשה דתשבתו. ואם תשבתו היה איסור עשה גרידא, בודאי לא היה שייך לברך על ביטול חמץ כיון שאינו מקיים שום מצוה. ונמצא שבאמת יש קיום מצות עשה דתשבתו אבל הוי זה רק בשב ואל תעשה.

והנה אפילו לדעת הרמב"ם שמצות תשבתו הוי כדי להגיע לחצות בלי חמץ, פשוט הוא שאם עבר והשהה חמץ ברשותו אחר חצות, עדיין מחוייב לבערו מטעם מצות תשבתו. וזהו מטעם שמצות תשבתו כולל גם החיוב וקיום מצוה להגיע לחצות בלי חמץ, וממילא גם איסור עשה שאסור להגיע לחצות עם חמץ. ולכן אין בהחיוב דתשבתו אחר חצות שום תיקון להלאו דב"י וב"י אלא הוי איסור עשה שעליו להפסיק מלעבור על האיסור עשה דתשבתו.

והקיום מצות תשבתו שמחוייב לברך עליו הוי רק אם מגיע לחצות בלי חמץ ויש לו קיום מצות עשה דתשבתו, אבל אם הגיע לחצות ויש לו חמץ ושוב ביערו אינו מברך כיון שאין לו שום קיום מצות עשה אלא רק פסק מלעבור על האיסור עשה דתשבתו.

וזהו שיטת חכמים לפי דעת הרמב"ם, וכיון שישוד ביעור חמץ היא איסור עשה שלא להגיע לחצות עם חמץ אין שום נפק"מ איך מבערו, ורק לפי ר' יהודה שעליו לעשות איזה מעשה לנתק את הלאו זהו דוקא ע"י מעשה שריפת החמץ. ע"כ פירוש דברי הגר"ח.

גדר מצות תשבתו דאורייתא לפי הרמב"ם, ואיך ביטול הוא קיום מצות תשבתו

והנה דעת הרמב"ם ביארנו היא שקיום מצות תשבתו היא להגיע לחצות ואינו מקיים חמצו בדעת וברצון. ולכן מבואר שמקיים מצות עשה דתשבתו במה שמבטל חמצו כיון שאינו מגיע לחצות ומקיים חמצו מדעת. ובזה נתבאר נקודה א שהתחלנו בו, שמה שיכול לקיים מצות תשבתו ע"י ביטול זהו דוקא בדעת הרמב"ם.

מצות ביעור חמץ דרבנן לפי דעת הרמב"ם

והנה מבואר מדברי הרמב"ם פ"ב ה' חמץ ומצה ה"ג שיש עוד דין ביעור מדרבנן.

ועפ"ז יש לבאר ההלכה בטור וש"ע שכתבו שאע"פ שאנו פוסקים כחכמים דר' יהודה נוהגים לשרוף את החמץ.

וע' תמורה דף לב שמבואר שם שיש שתי סוגי איסורי הנאה, יש מן הנשרפין ויש מן הנקברין. ואמרה הגמ' שם שהמשנה שם שמונה חמץ מן הנשרפין הוא כר' יהודה שחמץ בשריפה. ולכן מבואר שדעת חכמים היא שחמץ מן הנקברין הוא. והיוצא לפי דעת חכמים היא שאכן אסור לשרוף את החמץ כמו כל שאר נקברין. וטעם שאסור לשרוף הנקברין היא שעפרן של הנשרפין עפרן מותר כיון שנתקיימה מצותה ושוב בטל האיסור הנאה, ואילו הנקברין עפרן אסור ליהנות ממנו כיון שאין שום קיום מצוה בשריפתה ולא שייך נתקיימה מצותה. ולכן באמת אסור לשרוף הנקברין כיון דאתי אינשי להשתמש בעפרן והרי עפרן אסור. וקשה טובא על המנהג שהביא הטור והשו"ע שאע"פ שאנו פוסקים כחכמים וחמץ היא מן הנשרפין, אנו נוהגים לשרוף.

ויש לבאר שרשאי לשרוף כיון שאע"פ שלדעת הרמב"ם שפסק כחכמים אין צריך לבערו, יש עוד דין ומצוה דרבנן לבער חמצו. ובמצוה זו מדרבנן יש לקיימו לכתחלה ע"י שריפה כמו שמצריך ר' יהודה מדינא דאורייתא דתשבתו.

מחלוקת בין הרמב"ם ושאר ראשונים באיסור אכילת חמץ לאחר חצות, ובגדר מצות תשבתו

והנה יש מחלוקת תנאים בדף כח מהיכן נלמדת איסור אכילת חמץ בערב פסח לאחר חצות, שלפי ר' יהודה איסור חמץ בערב פסח היא בלאו של "לא תאכל עליו חמץ" ור' שמעון פליג עליה. והרמב"ם פסק כדעת ר' יהודה וכל הראשונים חולקים עליו וסוברים שר' יהודה הוא שלא אליבא דהלכתא.

וע' תוס' כח: שכתבו שכיון שלהלכה אין איסור אכילה נלמד מ"לא תאכל עליו חמץ" כר' יהודה, האיסור היא ממצות תשבתו שתשבתו היא דוקא בדרך השחתה ולא בדרך הנאה כמו אכילה. ופשוט הוא לפי מה שביארנו לעיל שהרמב"ם חולק בזה על תוס' שכיון שסובר שמצות תשבתו היא להגיע לחצות ואינו מקיים חמצו מדעת, ולא שייך איסור אכילה מטעם תשבתו לאחר חצות. ושפיר אזיל הרמב"ם לשיטתו שפסק שאיסור אכילת חמץ לאחר חצות הוה מ"לא תאכל עליו חמץ" וכדעת ר' יהודה, ולא מטעם מצות תשבתו.

ועוד מבואר מדברינו שלכל שאר הראשונים אפילו לדעת חכמים קיום מצות תשבתו היא לעשות מעשה כדי להשחית ולבער את החמץ, וכל מה שכתב הגר"ח זצ"ל בספרו שמצות תשבתו היא בדרך שב ואל תעשה להגיע לחצות ואינו מקיים חמצו מדעת זהו דוקא בשיטת הרמב"ם.

קצת ביאור בדעת רש"י ורמב"ן בגדר מצות תשבתו

ויש להעיר שאפשר שרש"י סובר כמו הרמב"ם בגדר מצות תשבתו הנתבאר לעיל. שהרי כבר באירנו שרק לפי דעת הרמב"ם יכול לקיים מצות תשבתו ע"י ביטול כיון שהמצוה היא להגיע לחצות ואינו מקיים חמצו מדעת, ובזה תוס' (ד: ד"ה מדאורייתא) חולקים עליו שמכיון שסוברים שמצות תשבתו התחלתה היא מחצות וא"א לבטל חמץ אחר חצות אין מקום לומר שמצות תשבתו יכול להתקיים ע"י ביטול. ולכן אפשר שרש"י סובר שמצות תשבתו יכולה להתקיים ע"י ביטול אפשר שסובר לגמרי כשיטת הרמב"ם בגדר מצות תשבתו. ונקודה זו הרי היא תלויה בהסוגיא בדף ה.

ויש לעיין לפי דעת הרמב"ן שביטול היא קיום מצות תשבתו, ועוד דעת הרמב"ן היא שלאחר חצות מצות תשבתו היא לעשות מעשה לבער חמצו (ולומד איסור אכילת חמץ בערב פסח מטעם תשבתו, וכתוס' ולא כהרמב"ם). ויש לבאר שאכן מצות תשבתו כוללת שתי דברים ויכול להתקיים בא' משתי אופנים – או להגיע לחצות ולא יהיה חמץ שלו ברשותו או לבערו בדרך השחתה לאחר חצות. (ואיך מהניא ביטול לפי דעת הרמב"ן יתבאר בעז"ה להלן.)

ביאור הדין ביטול לפי דעת הרמב"ם ואיך מהניא להוציא עצמו מאיסור ב"י וב"י

לפי הרמב"ם ביטול הוא איך מתייחס הגברא לחמצו, ואם דעתו היא שלא איכפת לו מחמצו ואין דעתו עליו ואין החמץ חשוב כלל בעיניו – זהו ביטול חמץ לפי דעת הרמב"ם. ביטול לא משנה שום דבר בהחפצא של החמץ ורק תלוי בדעת בעל החמץ. וזה מתאים לשיטת הרמב"ם בב"י וב"י שהאיסור היא שלא לקיים חמצו מדעתו ומרצונו.

והנה הרמב"ם (פ"א ה' חמץ ומצה ה"ג) כתב שב"י וב"י הוא לאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו, ואם קנה חמץ בפסח ועבר בב"י וב"י ע"י מעשה אכן לוקה. והנה בעלמא פסק הרמב"ם שכל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, וזהו אפילו אם מגיע להאיסור ע"י מעשה אבל אם אין בהעברת הלאו עצמו שום מעשה אין לוקין עליו. ולכאורה צ"ע מאי שנא איסור ב"י וב"י שאם עבר ע"י מעשה לוקין עליו.

ואלא בע"כ צ"ל שהרמב"ם אינו סובר שהלאו של ב"י וב"י הוא במה שיש לו חמץ, ואלא מה שמקיים חמצו מדעתו ומרצונו. ולכן כשאחד קנה חמץ בפסח או עשה חמץ הרי יש לו מעשה של דעתו ורצונו לקיים את החמץ נכלל הוא בתוך המעשה עצמה, ושפיר עובר על איסור ב"י וב"י בתוך המעשה עצמה, ואין המעשה רק כגורם שיעבור על האיסור.

וכיון שלפי הרמב"ם האיסור של ב"י וב"י הוא במה שמקיים חמצו מדעתו ומרצונו, א"ש איך מהניא ביטול להוציא עצמו מאיסור ב"י וב"י כיון שמסלק ומבטל דעתו ורצונו מהחמץ.

גדר הדין ביטול לפי הרמב"ן ור"ת והר"ן

ומבואר שהרמב"ן ור"ת והר"ן חולקים על דעת הרמב"ם הנ"ל וסוברים שאין ביטול תלוי רק בדעת המבטל, אלא הוא שינוי בהחפצא של החמץ.

ויש להקדים שלכל הראשונים הנ"ל האיסור ב"י וב"י הוא שלא יהיה לו חמץ בפסח (לכל אחד כדאית ליה, או שלא יהיה החמץ שלו או ברשותו וכו'). ועוד שלכולם עיקר הביטול הוא במה שמועיל שלא לעבור על האיסור ב"י וב"י ולא שייך למצות תשבייתו (ואע"פ שהרמב"ן מודה לרש"י והרמב"ם שיכול לקיים מצות תשבייתו ע"י ביטול, אין זה שייך לעיקר ההגדרה של מצות תשבייתו ואכ"מ).

ושיטת ר"ת היא שביטול מועיל שלא יהיה החמץ שלו, ולפי הרמב"ן ביטול מועיל שלא יהיה החמץ ברשותו. ולפי הרמב"ן בעיניו שתי דברים כדי לעבור על איסור ב"י וב"י, שיהיה החמץ גם שלו וגם ברשותו. ונפק"מ גדולה יש בין שתי דעות אלו, שלפי הרמב"ן שיש עוד דין שהחמץ צריך להיות ברשותו אם חמצו נגזל הימנו שוב אינו עובר על ב"י וב"י כיון שאין החמץ ברשותו.

איך מהניא ביטול לפי הרמב"ן ור"ת והר"ן

הר"ן ביאר בדעת ר"ת שע"י ביטול מסלק עצמו מדינא של "ועשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו" והדרא דינא להיות ככל שאר איסורי הנאה שאינם ברשותו של אדם ואינו שלו וכמו שחידש ר' ישמעאל דף ו: ואם הסכימה דעתו לדעת תורה ואינו חפץ שיהיה החמץ ברשותו כדון איסורי הנאה, לא עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו ואינו עובר על ב"י וב"י כיון שאין לו חמץ.

והקשה עליו הרמב"ן משיטת ר' יוסי הגלילי שחמץ אינו מאיסורי הנאה ולכן מיאן בשיטת הר"ן בדין ביטול. ושיטת הרמב"ן היא שכדי לעבור על ב"י וב"י צריך להיות שיהיה החמץ שלו וגם ברשותו, וע"י ביטול עושה שאין החמץ ברשותו.

וביטול זה הוא שע"י שאינו מתייחס אל החמץ כחמץ וכאוכל כלל ואין החמץ חשוב בעיניו כדבר ממון, שוב אינו נחשב ברשותו. וזה מהניא מטעם שלא רק איסורי הנאה אינם ברשותו של אדם, אלא אפילו איסורי אכילה שהתורה אסרה לעשות עמו ככל מה שרוצה אינם ברשותו של אדם, ואם רק המבטלו נוהג עמו כדון תורה שאין יכול לאכלו ומחשיב אותו כעפר ולא כאוכל, שוב אינו נחשב ברשותו. וכדי לעבור על ב"י וב"י צריך להיות גם שלו וגם ברשותו.

ובביאור דעת ר"ת עצמו יש עוד מהלך שביטול מהני כמעשה הפקר ממש, וזהו דעת ההגהות מיימוני שמצריך לומר והוי הפקר כעפרא. והר"ן מיאן בפשט זה כיון שיש עליו כל קושיות הרמב"ן.

ועכ"פ לפי דעת כל הראשונים ביטול מהני לשנות דבר בחפצא דחמץ שיהיה או אינו שלו או אינו ברשותו, ושלא כהרמב"ם.

וכמו שהזכרנו לעיל בודאי לפי דעת ר"ת אין בביטול שום קיום מצות תשביתו ולא שייך אליו כלל, כיון שמצות תשביתו הוי דוקא להשבית החמץ לאחר חצות, ואילו ביטול הוי הפקר דוקא קודם חצות.

האיסורים בל יראה ובל ימצא בדעת הרמב"ם

ופלא בדעת הרמב"ם שאע"פ שכלל יש להרמב"ם שאין למנות דבר שנכפלה שתי פעמים בתורה כשתי לאיון נפרדין, אבל כאן מנה ב"י וב"י כשתי מצוות במנין הלאיון. וביותר קשה עליו שהוא עצמו כתב שם בספר המצוות (ל"ת ר ור"א) שיש היקש בין שתייהם שכל מה שנכללה באחד נמלדת להאחר.

ובביאור הדבר יש לפרש שיש נפק"מ במה שמפורש בתורה, וכגון שלוקין מ' רק על דבר שמפורש בתורה. ולכן ביאר הרמב"ם שלענין מה שמפורש בתורה הן שתי לאיון נפרדין, וכמו שטמון נכלל רק בכל ימצא ולא בכל יראה, ועוד שבל יראה הוי רק אם יש לו בעלות גמורה על החמץ וצריך להיות שלו לגמרי אבל כל ימצא כולל גם דברים שהמה ברשותו ואינן שלו כמו שומר שעובר רק על בל ימצא ולא על בל יראה. ולכן אם לא היה בל ימצא נמנה כלאו בפנ"ע לא היה לוקה עליו כיון שאינו מפורש בתורה אע"פ שלמוד הוא מדינא די"ג מידות שהוא נכלל גם בכל ימצא.

לאו שאין בו מעשה ע"י מעשה בדעת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות ביאת מקדש פ"ג ה"ט פסק שטמא שנכנס לבית המקדש אינו לוקה על הלאו של "אל המקדש לא תבא" אע"פ שעשאו ע"י מעשה.

והגמרא מכות דנה באיסור מקיף ובאיסור ניקף שהם שתי איסורים, ומבואר מגמ' שם שניקף אינו לוקה משום דהוי לאו שאין בו מעשה. ואעפ"כ אם סייע הניקף להמקיף ע"י מעשה אכן לוקה, ויש לחקור בטעם הדבר אם לוקין על לאו שאין בו מעשה שנעשה ע"י מעשה, או אם חידשה תורה במה שסייע להמקיף נחשב כמקיף בפנ"ע. ונפ"מ באיסורים שאין להם איסור שלא יהא נעשה אליו וכגון איסור כתובת קעקע שאין איסור לקבל כתובת קעקע בבשרו מאדם אחר, אבל אם נחשב מקיף במה שסייע להמקיף ע"י מעשה שפיר לוקה גם כאן שנחשב שעשה הכתובת קעקע בעצמו.

ובזה הרמב"ם לשיטתו אזיל שאע"פ שפסק פי"ב ה' ע"ז הי"א שמבואר שלוקה על כתובת קעקע אם סייע להעושה (וכן מבואר להלן שם אצל קרח) שכיון שפטר ממלקות לאו שאין בו מעשה ע"י מעשה, חידשה התורה שניקף שסייע ע"י מעשה נחשב כמקיף בפנ"ע ושפיר שייך זה גם לכתובת קעקע ושאר דברים.